

En granskning av metodböcker i sex- och samlevnadsundervisningen

”Metoden får inte bli ett självändamål”

Av FD Maria Wester, Umeå universitet

Innehållsförteckning

Förord	2
Inledning	3
Rapportens utgångspunkter	4
Lärares uppdrag enligt läroplanerna	5
Syfte och frågeställningar	7
Disposition	7
Granskade böcker	8
Perspektiven i granskningen	10
Teoretiska perspektiv	10
Jämställdhet och heteronormativitet	13
Övningarnas syfte och mål	15
Åldersanpassning	16
Utvärdering och progression	16
Ämnesintegrering	18
Lärares kompetens	19
Sammanfattning	21
Avslutningsvis	21
Litteraturlista	22
Bilagor	25
Sammanfattning av granskningen	25

Förord

Vilket material ska jag som lärare välja när jag undervisar i sexualitet och samlevnad? Vilka metoder presenteras i materialen och vad syftar dessa till? Hur ska jag som lärare snabbt kunna bedöma kvaliteten i det valda materialet?

När Skolverket hösten 2008 fick uppdraget att genomföra fortbildning för personal inom grund- och gymnasieskola i sex och samlevnadsundervisning såg vi mycket snart behovet av att genomföra en granskning av de vanligaste metodböcker som lärare idag använder i sin undervisning. Vi gav därför fil. dr. Maria Wester, Umeå universitet, uppdraget att granska ett antal material utifrån några frågeställningar och perspektiv: Vilka teoretiska perspektiv bygger materialet på? Hur handskas materialet med heteronormativitet och jämställdhet? Framgår syfte och mål med övningarna? Är övningarna ålderspassande? Hur hanteras frågor om utvärdering, uppföljning och progression i lärandet? Hur behandlas ämnesintegration? Vilken syn framträder på lärares kompetens?

Vår förhoppning är att de olika frågeställningarna och perspektiven ska inspirera till egna granskningar av nyutkommet material men också stimulera till diskussioner lärare emellan om sex- och samlevnadsundervisningens kvalitet.

Stockholm den 1 september 2009

Agneta Nilsson
Undervisningsråd
Kvalitetsutvecklingsenheten

Inledning

Att undervisa om sex och samlevnad är en uppgift som är ålagd skolan, men som endast i undantagsfall finns tydligt inskriven i kursplaner. I läroplanerna för grundskolan och för gymnasieskolan ges rektor ett särskilt ansvar för sex- och samlevnadsundervisning.¹ Den nationella kvalitetsgranskningen 1999 visar dock på stora skillnader i sex- och samlevnadsundervisningens kvalitet i svenska skolor, inte bara mellan utan även inom skolor, vilket bland annat visar att rektor har svårt att styra över kunskapsområdet.²

Vikten av undervisning av god kvalitet betonas av olika instanser, förutom Skolverket i ovan nämnda kvalitetsgranskning, även av Statens folkhälsoinstitut i en folkhälsopolitisk rapport om sexuellt överförbara sjukdomar och tonårsgraviditeter samt av Socialstyrelsen i deras handlingsplan mot klamydia.³

Eftersom sex- och samlevnadsundervisning inte är ett eget skolämne, utan i huvudsak ses som ett ämnesövergripande ämne, är variationen stor vad gäller lärares kompetens och ämneskunskaper i dessa frågor.⁴ Upplever man som lärare en osäkerhet vad gäller ämneskunskap och didaktisk kompetens, kan det leda till att man i större utsträckning än i skolämnen förlitar sig på och lutar sig mot färdigt metodmaterial. En risk med metodböcker som innehåller förslag på övningar, är att metoden blir ett självändamål. Metoder, som presenteras på ett instrumentellt sätt, kan inbjuda till oreflekterad undervisning, särskilt inom områden där läraren saknar utbildning.⁵

¹ Utbildningsdepartementet, *Läroplaner för det obligatoriska skolväsendet och de frivilliga skolformerna: Lpo 94, Lpf 94* (Stockholm: Fritzes, 2006).

² *Nationella kvalitetsgranskningar 1999: skolors arbete mot mobbning och annan kränkande behandling: sex- och samlevnadsundervisningen: undervisningen om tobak, alkohol och andra droger*, Skolverkets rapport, 180 (Stockholm: Statens skolverk: Liber distribution, 2000), Agneta Nilsson, Birgitta Sandström och Monica Johansson, *”Min uppgift är att knyta ihop det”-: om kvalitetsgranskningen av tre områden: mobbning och annan kränkande behandling, undervisningen om sexualitet och samlevnad samt tobak, alkohol och narkotika* (Stockholm: Skolverket: Liber distribution, 2001), Agneta Nilsson, *”På jakt efter kvalitet,” i Hela livet: 50 år med sex- och samlevnadsundervisning*, red. Agneta Nilsson (Stockholm: Myndigheten för skolutveckling, 2005).

³ *Trygg och säker sexualitet och en god reproduktiv hälsa kunskapsunderlag till folkhälsopolitisk rapport 2005: målområde 8*, Statens folkhälsoinstitut, 2005:57 (Stockholm: Statens folkhälsoinstitut, 2005), Erik Centerwall, *”Kärlek känns! förstår du”: samtal om sexualitet och samlevnad i skolan: ett referensmaterial från Skolverket*, 2. uppl. / ed. (Stockholm: Statens skolverk: Liber distribution, 2000).

⁴ Det är enbart i kursplanen i biologi för år 7-9, som kunskapsområdet är tydligt framskrivet för grundskolan. För gymnasieskolans del, ingår sex- och samlevnadsområdet i enstaka kursplaner för vissa program.

⁵ *”Remissvar: Slutbetänkande av utredningen Ungdomar, stress och psykisk ohälsa - analyser och förslag till åtgärder,”* (Myndigheten för skolutveckling, 2007).

Denna rapport innehåller en granskning av metodböcker och handböcker som används inom sex- och samlevnadsundervisningen. Den handlar särskilt om vilka teoretiska perspektiv materialet bygger på, samt hur de övningar som föreslås presenteras och motiveras. Materialet är insamlat utifrån ett antal yrkesverksamma lärares uppgifter om vad de använder samt från organisationer inom fältet och genom gängse litteratursökningsmetoder.⁶ Denna metod är vald för att få med så mycket som möjligt av det material som används i undervisningen. Detta är anledningen till att både tämligen gammalt och helt nytt material granskas.

I insamlandet uppstod en avgränsningsproblematik om vad som egentligen är en metodbok. De utvalda böckerna beskrivs av författarna antingen som en metodbok, en handbok, en handledning eller som ett komplement till skolböcker. En del böcker utger sig inte specifikt för att behandla kunskapsområdet sex- och samlevnad. Utgångspunkten har då fått vara att de böcker som lärare uppgett att de använder också fått ingå i denna rapport. Variationen på typer av böcker som lärare väljer att använda kan möjligen handla om en vid definition av samlevnadsbegreppet, som innebär en möjlighet att i sin undervisning om sexualitet och samlevnad utgå från ett brett spektra av ingångar, t ex självförtroende, självbild, relationer i klassen och mobbning.

Rapporten är skriven i jagform. Detta innebär att det är mina slutsatser som forskare som presenteras. Intentionen är att slutsatserna ska vara underbyggda och motiverade.

Rapportens utgångspunkter

En granskning, en värdering eller en utvärdering sker alltid i ett historiskt, politiskt och ideologiskt sammanhang. Därför bör man synliggöra vilken styrningsfilosofi som den relaterar till.⁷ Mikael Alexandersson menar att om en utvärdering ska ha någon betydelse i vardagligt arbete, måste den behandla "frågor som berör den lokala skolans samtal om kunskaper".⁸ Då avsikten

---

⁶ Uppgifterna om material som används i sex- och samlevnadsundervisning är insamlat på följande sätt:
utifrån en enkät bland 350 yrkesverksamma lärare genomförd av Olle Katz, planeringsledare vid Enheten för Prevention och Utveckling, Social resursförvaltning i Göteborg, från cirka 15 lärare vid de skolor vars undervisning i sexualitet och samlevnad presenteras på RFSU:s hemsida, <http://www.rfsu.se/metoder.asp>
från det metodmaterial som samlats in 2003-2008 av lärarlaget ansvariga för kursen "Identitet, sexualitet och samlevnad" vid Umeå Universitet
samt via litteratursökningar i bibliotekskataloger.

⁷ Mikael Alexandersson, "Utvärderingens innehåll speglar maktförhållanden," i *Värdera och utvärdera*, red. Christina Thors Hugosson (Stockholm: Lärarförbundets förlag, 2003). 12.

⁸ *Ibid.*, 16.

med denna rapport är att bidra till underlag för en förbättring av skolans sex- och samlevnadsundervisning, är den tänkte läsaren en yrkesverksam lärare eller en lärarstudent.

De läroplaner vi har idag bygger på den socialkonstruktivistiska utgångspunkten att ”både utveckling och lärande primärt är sociala processer”.⁹ Det innebär att det dagliga arbetet i klassrummet bland annat syftar till att hjälpa elever att lära sig tillsammans med andra samt att deras lärande innebär en progression. Dessutom bör lärandet vara kopplat till världen utanför skolan, både för att vara intressant och motiverande och för att ge eleverna handlingsberedskap.¹⁰

Enligt Lorrie A Shepard bör lärare själva engagera sig i utvärdering, för att bidra till utvecklingen av ett samhälle av lärande människor. Detta är en av anledningarna till att denna rapport avslutas med en modell för hur lärare själva kan utvärdera metodböcker, eftersom denna granskning inte är heltäckande och eftersom det kontinuerligt kommer ut nya metodböcker. Denna rapport har en utvecklingsambition, det vill säga vill visa på hur värdet av metodböcker/material kan öka med hjälp av ett prövande förhållningssätt.¹¹

Lärarens uppdrag enligt läroplanerna

Lärare vid svenska skolor styrs av läroplaner, som är politiska dokument. Normer kan ses som en del av all undervisning och av hela skolans verksamhet, eftersom skolans uppdrag är att fostra och utbilda elever.¹² Pedagogerna Gerd och Gerhard Arfwedson beskriver hur normer är ”ofrånkomligt närvarande i all undervisning”.¹³ Det finns normer för vad undervisningen ska innehålla, varför det innehållet ska gälla och hur undervisning bör ske för att vara så effektiv som möjligt.

Över tid har olika värdesystem utgjort grunden för undervisningen.¹⁴ Den nu gällande läroplanen utgår från ett värdesystem som beskrivs som ”den etik som förvaltats av kristen tradition och västerländsk humanism”.¹⁵ Vilka

---

⁹ Lorrie A Shepard, ”Utvärdering som en källa till insikt och hjälp,” i *Värdera och utvärdera*, red. Christina Thors Hugosson (Stockholm: Lärarförbundets förlag, 2003). 88.

¹⁰ *Ibid.*, 88.

¹¹ Mikael Alexandersson, ”Utvärdering som en analytisk kunskapsprocess,” i *Värdera och utvärdera*, red. Christina Thors Hugosson (Stockholm: Lärarförbundets förlag, 2003).

¹² Utbildningsdepartementet, *Lpo 94.7*.

¹³ Gerd B och Gerhard Arfwedson, *Normer och mål i skola och undervisning: några perspektiv hämtade från tysk didaktik* (Stockholm: HLS, 1995). 32.

¹⁴ Se till exempel Gerd B och Gerhard Arfwedson, 1995, 38-45. De skriver bl.a. om undervisning och undervisningsprocesser som samhällsfenomen. I detta ingår hur olika syn på människan och ideologier och religion påverkar och påverkas av undervisning och skolan som institution.

¹⁵ Utbildningsdepartementet, *Lpo 94*.

värden som ska gälla i den svenska skolan slås fast under rubriken ”Skolans värdegrund och uppdrag” i Läroplan för det obligatoriska skolväsendet, förskoleklassen och fritidshemmet, härnäst kallad Lpo 94.¹⁶ De värden som ska genomsyra skolans verksamhet är: människolivets okränkbarhet, individens frihet och integritet, människors lika värde, jämställdhet mellan kvinnor och män samt solidaritet med svaga och utsatta. Som ett övergripande värde gäller demokrati. Skolans mål är att verka för att alla elever ska omfatta dessa värden och handla i enlighet med dem.¹⁷ I Lpo 94 står det:

*Skolan ska aktivt och medvetet påverka och stimulera eleverna att omfatta vårt samhälles gemensamma värderingar och låta dem komma till uttryck i praktisk vardaglig handling.*¹⁸

Vidare i Lpo 94 står det att skolan ska sträva efter att varje elev

utvecklar sin förmåga att göra och uttrycka medvetna etiska ställningstaganden grundade på kunskaper och personliga erfarenheter

respekterar andra människors egenvärde

tar avstånd från att människor utsätts för förtryck

medverkar till att bistå människor

*kan leva sig in i och förstå andra människors situation och utvecklar en vilja att handla också med deras bästa för ögonen*¹⁹

Till skolans uppdrag hör således att påverka eleverna så att de anammar framskrivna värden och omsätter dem i handling. De kursiverade skrivningarna betonar detta. Samtidigt skrivs saklighet och allsidighet i undervisningen fram som ett krav. Sex- och samlevnadsundervisning berör, kanske mer än andra ämnen, både undervisnings- och fostransuppdraget. Därför kommer rapporten också att undersöka hur det granskade materialet relaterar till skolans övergripande uppdrag enligt läroplanen.

---

¹⁶ I stort sett liknande formuleringar finns i *Läroplan för de frivilliga skolorna*, Lpf 94.

¹⁷ Utbildningsdepartementet, *Lpo 94*.

¹⁸ *Ibid.*, 12.

¹⁹ *Ibid.*, 12. Mina kursiveringar.

Syfte och frågeställningar

Syftet med granskningen är, att utifrån läroplanens skrivningar, Skolverkets referensmaterial, Skolverkets valda perspektiv i kvalitetsgranskningen och en socialkonstruktivistisk syn på lärande, granska metodböcker i sex- och samlevnadsundervisning. Enligt socialkonstruktivism är kunskap föränderlig och skapad i sociala processer och det finns ett samband mellan kunskap och handling.²⁰ För att konkretisera syftet, har det brutits ned i följande frågeställningar:

- Vilka teoretiska perspektiv bygger materialet på? Framgår det tydligt? Finns det referenser? Hur handskas materialet med heteronormativitet och jämställdhet? Vilken relation har materialet till läroplanen i övrigt, framför allt till värdegrunden? Framgår syfte och mål med övningarna?
- Är övningarna åldersanpassade?
- Hur hanteras frågor om utvärdering, uppföljning och progression?
- Behandlas ämnesintegration, alltså hur man bedriver undervisning om sexualitet och samlevnad inom olika ämnen? Behandlas ämnesövergripande undervisning, d v s hur undervisning om sexualitet och samlevnad samordnas mellan olika ämnen?
- Vilken syn framträder vad gäller lärares kompetens, d v s vad menar man att läraren bör/behöver kunna?

Disposition

Först presenteras de böcker som ingår i rapporten, därefter kommer själva granskningen. Jag har valt att använda frågeställningarna ovan som rubriker. Det innebär att hela det utvärderade materialet behandlas utifrån en frågeställning i taget.

---

²⁰ Se exempelvis Vivien Burr, *Social constructionism* (London: Routledge, 2003)., John Dewey, *Individ, skola och samhälle: utbildningsfilosofiska texter* (Stockholm: Natur och kultur, 2004), John Dewey, *Experience and education* (New York: Simon & Schuster, 1997).

Granskade böcker

Bella. Grus och glitter 2 – presenteras som en utveckling av *Grus och glitter* till ett ”fördjupat, breddat material med nya teman och frågor utifrån flickors liv idag”.²¹

Bryt! Ett metodmaterial om normer i allmänhet och heteronormen i synnerhet – presenteras som ett metodmaterial, riktar sig till ungdomsorganisationer.²²

Fråga Chans – presenteras som en metodhandbok i sex och samlevnad för 10-13-åringar.²³

Grus och glitter – presenteras som ”ett material för tjejgrupper om självförtroende, livsstil, kärlek och alkohol/droger”.²⁴

Handledning till filmen Love Boogie – presenteras som en handledning till filmen, där målet är att ”aktualisera frågor kring sex, relationer och identitet på ungdomars egna villkor”.²⁵

I normens öga – presenteras som ett metodmaterial och en utbildningsmodell som ”syftar till att ge pedagoger och annan skolpersonal möjligheter till att arbeta med normer och värderingar”.²⁶

Jag visste när jag var tio – presenteras som en handledning för skolans personal med två syften. Det ena är att ge stöd i ”hur man gör så att en likabehandlingsplan blir levande och upprätthålls”. Det andra är att visa hur man kan ”arbeta för en skolmiljö som känns trygg för alla oavsett vilken sexualitet man har”.²⁷

JämOs handbok mot könsmobbing i skolan – presenteras som handbok för jämställdhetsarbete, ”med fokus på könsmobbing och sexuella trakasserier”.²⁸

Kondomboken – presenteras som ett ”pedagogiskt material om hur man kan arbeta med kondomer i sexualundervisningen”.²⁹

---

²¹ Katrin Byréus, *Bella: grus och glitter 2: för tjejgrupper* (Stockholm: KSAN, 2001).

²² Stefan Nordberg och Joakim Rindå, *Bryt! ett metodmaterial om normer i allmänhet och heteronormen i synnerhet* (Stockholm: Forum för levande historia: RFSU Ungdom, 2006).

²³ Erik Centerwall, *Fråga chans: sex och samlevnad för 10-13-åringar* (Stockholm: Lafa - Landstinget förebygger AIDS, Stockholms läns landsting, 2005).

²⁴ Katrin Byréus-Hagen, *Grus och glitter: ett material för dig som vill arbeta med tjej-grupper* (Stockholm: KSAN, 1996).

²⁵ Victoria Fransson, Bengt Grandelius och Hans Olsson, *Love boogie: handledning till filmen* (Stockholm: Barnens rätt i samhället (BRIS): Rädda barnen, 2001).

²⁶ Lovise Brade, *I normens öga: metoder för en normbrytande undervisning* (Stockholm: Friends, 2008).

²⁷ Anna Knöfel Magnusson, Hans Olsson och Karin Nilsson, *Jag visste när jag var tio: en handledning för att stödja homosexuella, bisexuella och transpersoner i skolan* (Stockholm: Riksförbundet för sexuell upplysning (RFSU), 2007).

²⁸ Eva Nikell och Lena Sievers, *JämOs handbok mot könsmobbing i skolan* (Stockholm: Jämställdhetsombudsmannen (JämO), 2000).

²⁹ RFSU, *Kondomboken* (Riksförbundet för sexuell upplysning, 2007).

Kropp och sexualitet – presenteras som ett material för lärare som undervisar i svenska som andra språk, med betoning på ”faktakunskaper kring kropp, kön och sexualitet”.³⁰

NORMAL, eller? – presenteras som ”ett material som med hjälp av goda ledare ska stödja killar i deras utveckling till män”.³¹

Någonstans går gränsen – presenteras som ”en lärarhandledning om kön, sexualitet och normer i unga människors liv”.³²

Röda Tråden – presenteras som en metodhandbok i sexualitet och samlevnad för 13-19-åringar.³³

Sex och sånt – presenteras som en bok om sex som ”vänder sig till ungdomar i skolan och är ett komplement till grundböcker i biologi och samhällsorienterande ämnen”.³⁴

Sexatlas för skolan – presenteras som en ”vägvisare för att planera och genomföra sex- och samlevnadsundervisning i grundskolan och gymnasiet” och vänder sig till skolpersonal.³⁵

Snacka om jämställdhet – presenteras som en lärarhandledning i arbetet med jämställdhet, kön och genus.³⁶

Steket – presenteras som ett ”arbetsmaterial om hälsa, samlevnad och droger för skolåren 4-6”.³⁷

Stärk och utveckla eleven – presenteras som en metodbok för arbetet med ”att stärka och utveckla varje elevs personlighet för att förebygga mobbning, sexuella trakasserier och arbeta för jämställdhet i skolan”.³⁸

---

³⁰ Magnus Silfverstolpe, *Kropp & sexualitet: fakta och metoder för lärare som undervisar i svenska som andraspråk* (Stockholm: Lafa - Landstinget förebygger AIDS, Stockholms läns landsting, 2006).

³¹ Christian Fridh, Magnus Sjögren och Peter Söderström, *NORMAL, eller? Vägledning: ledar-material för att sätta killar i rörelse* (Umeå: Röda korsets ungdomsförbund, 2003).

³² Gunilla Edemo och Joakim Rindå, *Någonstans går gränsen: en lärarhandledning om kön, sexualitet och normer i unga människors liv* (Stockholm: RFSU, 2004).

³³ Landstinget förebygger AIDS, *Röda tråden: metodhandbok i sexualitet & samlevnad*, [Ny, uppdaterad utg.] ed. (Stockholm: Landstinget förebygger AIDS (Lafa), Centrum för sexualitet och hälsa, Stockholms läns landsting, 2006).

³⁴ Katerina Janouch, *Sex & sånt* (Stockholm: Natur och kultur, 2006).

³⁵ Hans Olsson, *Sexatlas för skolan: vägvisare för att planera och genomföra sex- och samlevnadsundervisningen i grundskolan och gymnasiet* (Stockholm: Riksförbundet för sexuell upplysning (RFSU), 2003).

³⁶ Karin Kjellberg, *Snacka om jämställdhet!* (Stockholm: Rädda barnen, 2005).

³⁷ Katrin Byréus-Hagen, *Steket: ett arbetsmaterial om hälsa, samlevnad och droger* (Stockholm: Folkhälsoinstitutet, 1998).

³⁸ Ulrika Auno och Kerstin Brandelius-Johansson, *Stärk och utveckla eleven!: självbild och självförtroende som grund för kunskapsutveckling och jämställdhet* (Stockholm: Natur och kultur, 2002).

Ta chansen! Livskunskap för killar – presenteras som en handledning som vill ”ge praktiska och verksamma metoder för arbete med killar i grupp”.³⁹

Var går gränsen? – presenteras som en skolhandledning för ”temaarbeten om integritet, sexuella trakasserier och sexualbrott”.⁴⁰

Var sitter känslorna? – presenteras som en metodbok för personal i särskolan, som ska ”inspirera till att fler särskolor utvecklar sitt sex- och samlevnadsarbete”.⁴¹

Vi – en metodbok om samlevnad – presenteras som ”ett metoddokument till dig som pedagog att utgå ifrån i sex- och samlevnadsundervisningen på skolan”.⁴²

Perspektiven i granskningen

Teoretiska perspektiv

- Vilka teoretiska perspektiv bygger materialet på?
- Framgår det tydligt?
- Finns det referenser?

Dessa frågor tar sin utgångspunkt dels i skolans övergripande uppgift att ”ge eleverna kunskaper och färdigheter”⁴³, dels i att eleverna ”utvecklar sin förmåga att kritiskt granska fakta och förhållanden”⁴⁴. I ett föränderligt och komplext samhälle, framstår förmågan till källkritik som en viktig kompetens att utveckla för eleverna. Att läraren då ska ha möjlighet att granska de teoretiska perspektiven i undervisningsmaterial framstår som en första förutsättning. Det kan uppfattas som ett alltför högt krav på en metodbok att teoretiska perspektiv ska framgå. Bakgrunden till frågan är dock en uppfattning om att bakom varje text finns grundantaganden som färgar texten. Om dessa inte skrivs ut, kan normer och utgångspunkter framstå som ”sanningar”, som inte behöver granskas.

Först kan konstateras att begreppet ”teori” kan användas på olika sätt. I frå-

---

³⁹ Katrin Byréus och Kjell Snickars, *Ta chansen! Livskunskap för killar* (Malmö: Gleerups, 2007).

⁴⁰ Björn och Veikko Hartikainen Lindell, *Var går gränsen? Värdegrunden i praktiken: handbok* (Uppsala: Uppsala fortbildning, 2001).

⁴¹ Carolina Thelin, *Var sitter känslorna?: sex och samlevnad för gymnasiesärskolan* (Malmö: Malmö stad, 2008).

⁴² Linda Leveau och Johan Sundell, *Vi – en metodbok om samlevnad* (Malmö: Malmö stad, 2004).

⁴³ SFS, *Skollag* (Stockholm Utbildningsdepartementet 1985:1100).

⁴⁴ Utbildningsdepartementet, *Lpo 94*.

geställningen menas ett perspektiv, som tar sin utgångspunkt i en vetenskaplig teori. Den mer vardagliga betydelsen som begreppet också kan ha, visar sig till exempel i *Steget*. I avsnittet med rubriken Teori och metod, presenterar författarna teorier om hälsofrämjande arbete utifrån vetenskap och forskning. Men under samma rubrik introduceras ett avsnitt om värderingsövningar med bland annat hänvisning till andra metodböcker, utvärderingar av drogundervisning samt texter av typen mer personliga betraktelser och åsikter om till exempel pojkar och flickor.

I det granskade materialet framträder tre kategorier. Den första kategorin utgörs av böcker som har ett tydligt framskrivet teoretiskt perspektiv och som utgår från framför allt socialkonstruktivistiska genus- och maktteorier. Det är alltså teorier om genus och kön, som utgår från sociala relationers betydelse för hur man blir, görs till, själv gör och uppfattas som flicka/kvinna eller pojke/man. I *NORMal, eller?, I normens öga, Var går gränsen?*, *Jämos handbok mot könsmobbing i skolan*, *Snacka om jämställdhet* och i *Röda Tråden* är de teoretiska perspektiven tydligt presenterade, med referenslista till. Samtliga dessa utgår från någon eller några genusteorier. *Röda Tråden*, som är utgiven av LAFA⁴⁵ är också utvärderad i form av en självvärdering.⁴⁶ I denna är det teoretiska perspektivet än mer utvecklat, med längre resonemang och fler referenser. Även *NORMal, eller?* är utvärderad, av en extern utvärderare.⁴⁷ I den påpekas poängerna med att författarna till metodboken översätter teorier till en praktisk nivå.

Den andra kategorin utgörs av böcker som inte har någon framskriven teoretisk utgångspunkt. Här återfinns *Kondomboken, Vi – en metodbok om samlevnad, Var sitter känslorna?, Jag visste när jag var tio, Stärk och utveckla eleven, Sex och sånt, Bryt!* samt *Handledningen till filmen Love Boogie*. Dessa böcker är av olika karaktär. *Vi – en metodbok om samlevnad, Var sitter känslorna?* och *Stärk och utveckla eleven* presenteras som metodböcker, och har tillkommit i samband med skolprojekt. I den mån det finns referenslistor, innehåller dessa titlar på andra metodböcker samt litteraturtips. *Kondomboken* och *Jag visste när jag var tio* är producerade av RFSU, och utgår från en mer övergripande erfarenhet av arbete bland unga. Båda dessa har referenslistor med varierad litteratur; handböcker, vetenskaplig litteratur och rapporter. I *Kondomboken* finns dock ett kapitel som redogör för vad forskning säger om sexuellt risktagande och hivprevention. *Bryt!* är inte producerad med tanke på skolarbete

⁴⁵ Landstinget förebygger Aids.

⁴⁶ Hans Olsson och Ulla Lagergren, *Följ tråden!: en studie av handboken Röda trådens användning och funktion i sex- och samlevnadsarbetet*, Lafa FoU, 2001:2 (Stockholm: Landstinget förebygger aids, Stockholms läns landsting, 2001).

⁴⁷ Malin Rönnblom, "Om att förändra män... Utvärdering av projektet NORMal, eller?" www.sensus.se/normal. (hämtad 2007-10-03)

i första hand. Dessa böcker kan sägas vara exakt det som de ger sig ut för att vara, nämligen: metodböcker.

Den tredje kategorin är en mellankategori, där böckerna har ett underförstått eller otydligt teoretiskt perspektiv. Här återfinns *Någonstans går gränsen*, *Grus och glitter*, *Bella*. *Grus och glitter 2*, *Fråga Chans*, *Ta chansen*, *Sexatlas* och *Steget*. I *Grus och glitter* hänvisas till ”klassrumsforskning”, utan att läsaren har någon möjlighet vare sig att kontrollera uppgifterna eller läsa vidare. *Bella*. *Grus och glitter 2* hänvisar till utredningar och forskningsöversikter och har en litteraturlista, men har också liksom sin föregångare faktarutor med icke kontrollerbara påståenden. Det står till exempel att ”var fjärde sju- till elvaåring säger att hon ska banta för att hon är för tjock”.⁴⁸ Även om detta kommer från någon undersökning, säger det inget om när undersökningen är gjord, hur den gjordes, vilka som tillfrågades, i vilket sammanhang den genomfördes, vilket urval av flickor som tillfrågades etc. *Någonstans går gränsen* är tydligare, i den finns referenser till en del av den information som presenteras men denna blandas med påståenden av normativ karaktär, vilket också gör den problematisk.

I *Fråga Chans* blandas antaganden om en dikotomisk könsrollsteori med identitetsteori, utan förankring eller hänvisning. *Steget* har nämnts ovan, i avsnittet om teori. Men i den hänvisas till forskning som visar på hälsoundervisningens positiva effekter, utan källor. Här introduceras PBL (problembaserat lärande) med en kort text av en namngiven professor, utan källhänvisning. I *Ta chansen* presenteras en ylig text om inlärningsstilar och om grupputveckling, där grundtonen är att författarna talar om ”hur det är”, utan att läsaren har möjlighet att granska detta. *Sexatlas*, som har som syfte att vara en hjälp vid planering, genomförande och kvalitetssäkring för sex- och samlevnadsundervisning, har ett kort avsnitt om forskning, utan hänvisningar men med en litteraturlista. Då man presenterar forskningen som en av utgångspunkterna för sex- och samlevnadsundervisningen, hade det varit värdefullt att både kunna läsa vidare och granska den framställning som görs. Den här typen av böcker ser jag som problematiska, då de ger sig ut för att presentera en bild av verkligheten som inte är underbyggd.

En bok, som faller utanför ovanstående kategorier, är *Kropp och sexualitet*. Den går igenom viss teori om kön och sociala konstruktioner. Den är upplagd som ett komplement till *Röda Tråden*, och behandlar i huvudsak fakta om anatomi, kompletterat med autentiska och färdigformulerade frågor om detta område. Här finns en litteraturlista, med allt från metodböcker till forskningsöversikt.

---

⁴⁸ Byréus, 2001.

Jämställdhet och heteronormativitet

- Hur handskas materialet med heteronormativitet och jämställdhet?
- Vilken relation har materialet till läroplanen i övrigt, framför allt till värdegrunden?

Dessa frågor utgår dels från skolans styrdokument, dels från Skolverkets referensmaterial för undervisning om sexualitet och samlevnad. Läroplanens skrivningar behandlas i inledningen, därför upprepar jag inte dem här. Skolverkets material har som ett av flera genomgående teman att undervisningen ska motverka heteronormativitet.⁴⁹ Den andra frågan finns med av den tämligen självklara anledningen att läroplanerna är en del av det regelverk som ska styra all skolverksamhet.

Jag visste när jag var tio och *Bryt!* har som huvudsyfte att motverka heteronormativitet, och använder sig antingen av resonemang om mänskliga rättigheter eller av ett normkritiskt förhållningssätt som utgångspunkt. *Kondomboken*, *Sex och sånt*, *Någonstans går gränsen*, *Vi – en metodbok om samlevnad*, *NORMal, eller?*, *Röda Tråden*, *I normens öga*, *Kropp och sexualitet*, *Snacka om jämställdhet* och *Sexatlas* har samtliga ett icke heteronormativt förhållningssätt och tar i större eller mindre utsträckning upp hur lärare kan arbeta för att synliggöra och utmana heteronormen. *NORMal, eller?* gör dessutom en teorikoppling till strukturella orsaker till heteronormativitet. *Sex och sånt* har samma förhållningssätt, men riktat direkt till eleven.

Grus och glitter, *Bella*, *Grus och glitter 2*, *Ta chansen*, *Fråga Chans*, *Var går gränsen?*, *Love Boogie* och *Stärk och utveckla eleven* bedömer jag som heteronormativa på lite olika sätt. De tre första böckerna är avsedda antingen för tjej- eller killgruppsarbete. I övningar och texter förutsätts heterosexualitet vad gäller attraktion, kärlek och sexualitet. I *Fråga Chans* tas heteronormativitet upp och det ges förslag på hur man kan arbeta mot den. I avsnittet ”Boken om mig själv” uppmanas barnen att intervjua sina föräldrar och avsnittet förutsätter en kärnfamilj, vilket är problematiskt inte bara ur ett heteronormativt perspektiv, utan även gentemot barn som lever i ytterligare andra typer av familjer.

Var går gränsen? och *Love boogie* hanterar homofobi och sexuella trakasserier i textavsnitt, men har i övningsdelen uteslutande heterosexuella exempel. *Stärk och utveckla eleven* bedöms som heteronormativ utifrån att någon annan sexuell identitet inte nämns någonstans. *Jämos handbok* ifrågasätter heteronormativitet i vissa avsnitt, men utgår i andra från en heterosexuell norm. *Steg* kan närmast beskrivas som könlös, och hanterar i huvudsak samlevnad och kamratrelationer, både inom och mellan könen. *Var sitter känslorna?* bedömer

⁴⁹ Centerwall, 2000.

jag som i huvudsak heteronormativ ur ett ”vi-och-dom”-perspektiv, exempelvis talas om ”killporr, tjejporr och homoporrr”.

Några böcker har som huvudsyfte eller som ett av flera syften att verka för jämställdhet, nämligen *Någonstans går gränsen*, *NORMAL, eller?*, *I normens öga*, *Snacka om jämställdhet* och *Jämos handbok*. Här beskrivs både samhälleliga aspekter och vilka uttryck ojämställdhet kan ta samt ges förslag på hur lärare kan verka för ökad jämställdhet. Andra böcker tar upp jämställdhetsaspekter utan att ha jämställdhetsarbete som huvudsyfte. I *Jag visste när jag var tio* synliggörs ”bögar och lebbor” utifrån ett jämställdhetsperspektiv. *Kropp och sexualitet*, *Sexatlas*, *Röda Tråden*, *Sex och sänt*, *Bryt!*, *Var sitter känslorna?*, *Vi – en metodbok om samlevnad*, *Kondomboken* och *Var går gränsen?* tar jämställdhet upp på olika sätt, till exempel genom förslag på övningar, elevuppgifter och lektioner. Ett möjligt problem kan vara att övningar som synliggör ojämställdhet inte följs upp med någon diskussion eller analys, vilket riskerar att befästa snarare än utmana det som lyfts till ytan. Även här framstår *Grus och glitter*, *Bella*, *Grus och glitter 2* och *Ta chansen* som problematiska, liksom *Love Boogie*. Dessa böcker har ett dikotomiserande anslag av att flickor och pojkar ”är” på ett visst sätt. Även om syftet med de tre förstnämnda är att stärka flickor respektive pojkar, saknas jämställdhetsperspektivet och risken att förstärka traditionella könsmonster är uppenbar.

I *Love Boogie* avfärdas kränkningar på grund av kön med argumentet ”Det är inte alls utifrån något verkligt förakt som ungdomar slänger till varandra grova tillmälen som ’Jävla hora’”.⁵⁰ Här saknas helt ett jämställdhetsperspektiv. I jämställdhetsarbete bör ingå att belysa och problematisera maktrelationer mellan elever, bland annat språkbruket.⁵¹ *Fråga Chans* tar upp jämställdhet, men hamnar i ett särartstänkande av samma typ som *Grus och glitter*, alltså att egenskaper är könade. I *Steget* och *Stärk och utveckla eleven* nämns knappast jämställdhet.

I några böcker föreslås arbete i tjej- och killgrupper. Detta kan förespråkas utifrån en allmän uppfattning om att det blir mer avspänt, utan att författaren varken anger syftet med könsuppdelning eller diskuterar risken för att återskapa traditionella könsmonster. Så ser det ut i *Stärk och utveckla eleven*, *Kondomboken*, *Bella*, *Grus och glitter 2*, *Fråga Chans* och *Ta chansen*. I *Var går gränsen* finns dock en uppmaning till läraren att problematisera sådana gruppindelningar.

⁵⁰ Fransson, Grandelius och Olsson, 2001., 19.

⁵¹ Maria Wester, ”Hålla ordning, men inte överordning”: köns- och maktperspektiv på uppförandenormer i svenska klassrumskulturer, Doktorsavhandlingar i pedagogiskt arbete, 22 (Umeå: Univ., 2008).

När det gäller andra kopplingar till läroplanen framträder ett mönster i de böcker som skrivits med "skolan" som generell målgrupp. De anknyter till värdegrunden i stor utsträckning, exempelvis vad gäller människors lika värde, respekt för andras uppfattningar, tolerans och demokrati. Jag ser det som problematiskt att läraren i till exempel värderingsövningar uppmanas att inte "lägga locket på", utan låta alla uppfattningar få ventileras, samtidigt som det kan innebära att man accepterar, eller i alla fall inte bemöter, kränkande uttalanden. De böcker som inte producerats med skolan som målgrupp i första hand, kan rimligtvis inte förväntas anknyta till läroplanen.

Övningarnas syfte och mål

- Framgår syfte och mål med övningarna?

Att lärare har ett syfte och ett mål med sin undervisning är självklart.⁵² Det finns dock ett problem med metodböcker, som presenterar övningar utan vare sig formulerade syften eller mål. Det är rimligt att lärare, som har att undervisa inom områden, som hon eller han kanske inte är utbildad direkt för, får den hjälpen av metodboken. Syftet handlar om varför man använder viss metod och mål handlar om vad man vill uppnå.

Böckerna kan utifrån frågan om mål och syfte med övningarna delas in i tre grupper; de som har utskrivna syften och mål, de som har det ibland och de som inte har det alls. Men det handlar också om kvaliteten på formuleringen av syfte och mål. Formuleringen kan vara inriktad på kunskapskvaliteter hos eleven, som att de ska förstå något, synliggöra något, lära sig något, utmana en föreställning etc. De kan också vara normativa på ett sätt som motsäger andra formuleringar i boken, till exempel om man skrivit att det är viktigt att alla får säga vad de vill, men att ingen ska bli kränkt.

Någonstans går gränsen, NORMal, eller?, Röda Tråden, I normens öga, Steget, Bryt!, och *Jämos handbok* tillhör den första gruppen, som har utskrivna syften och mål. De är antingen utskrivna för varje övning, formulerade i en inledande text eller både och.

Den största andelen av böckerna hamnar i mittengruppen, som har utskrivna mål och syften ibland. I *Stärk och utveckla eleven* finns ibland ett syfte utskrivet, men syftet "stärka självbilden" återkommer ofta utan närmare precisering. I *Love Boogie* finns syfte med ibland, men här kan syftet vara formulerat på ett sätt som stänger för diskussion, till exempel "Analysera fixeringen av sex i reklamsammanhang".⁵³ Den formuleringen förutsätter och

⁵² Se t ex Hans Dahlgren, *Mål och medel: undervisa i grundskolan enligt Lpo 94* (Solna: Eke-lund, 1995). 112-116.

⁵³ Fransson, Grandelius och Olsson, 2001.73.

slår fast att reklam är sexfixerad. Frågan är varför eleverna ska göra en undersökande övning, där resultatet presenteras i rubriken?

Kondomboken och *Jag visste när jag var tio* tillhör den tredje gruppen och har inga utskrivna syften och mål, om man inte tolkar bokens övergripande syfte till att även gälla metoderna.

Sammanfattningsvis kan sägas att lärare sällan får god hjälp vad gäller syfte och mål från metodböckerna, men det finns några undantag i grupp ett.

Åldersanpassning

- Är övningarna åldersanpassade?

Att undervisning ska anpassa efter elevernas förkunskaper och ålder kan också ses som en självklarhet för lärare.⁵⁴ Det blir därmed intressant att se vilken hjälp lärare får av metodböckerna för att göra detta.

I första hand kan böckerna delas in i de som är skrivna för skolan och de som inte är det. *Bryt!*, *Grus och glitter*, *Bella*, *Grus och glitter 2* och *NORMAL, eller?* riktar sig inte mot skolan, medan resten gör det. *Ta Chansen* presenteras som ett material för ”skola, fritid, behandling, föreningar m m”, och placerar sig därmed i en mellanposition.

Alla böcker skriver inte ut vilken åldersgrupp de är tänkta för, men det framgår då på annat sätt. Det kan visa sig i hur övningar formulerats till exempel. *Fråga Chans* och *Steget* riktar sig mot mellanåren, 10-13 år, alltså årskurs 4 till 6. *Var sitter känslorna?* är skriven för gymnasiesärskolan. *Kropp och sex* är avsedd för elever med svenska som andra språk inom gymnasiet och SFI. *Någonstans går gränsen* riktar sig mot barn och ungdomar. *Grus och glitter*, *Bella*, *Grus och glitter 2*, *Ta Chansen* och *NORMAL, eller?* är avsedda för tonårstjejer respektive tonårsskollar. *Bryt!* är avsedd för ungdomar. *Kondomboken* av tänkt att användas i grundskolan, från årskurs fem och uppåt. Övriga böckers målgrupp är högstadiet och/eller gymnasiet.

I sju av böckerna påpekas att materialet kan användas även i andra åldersgrupper, efter det att läraren anpassat dem utifrån sin kännedom om eleverna. Jag anser att det skulle kunna sägas om samtliga böcker.

Utvärdering och progression

- Hur hanteras frågor om utvärdering, uppföljning och progression?

Enligt Nationella kvalitetsgranskningen saknades genomgående dokumenterad utvärdering och uppföljning på de utvärderade skolorna.⁵⁵ I de direk-

⁵⁴ Gunnar Lindström och Lars Åke Pennlert, *Undervisning i teori och praktik: en introduktion i didaktik* (Umeå: Fundo, 2006).28.

⁵⁵ *Nationella kvalitetsgranskningen, 2000.69.*

tiv som Skolverket gav efter genomförd granskning rörande kriterier på en sex- och samlevnadsundervisning av god kvalitet betonas vikten av att skolan följer upp och utvärderar undervisningen i relation till målen. Under rubriken Förutsättningar och processer framhålls att skolorna ska planera sex- och samlevnadsundervisningen så att ”varje elev kontinuerligt under sitt vuxenblivande ges möjlighet att skaffa sig ny kunskap”.⁵⁶ Detta betonas också både i Skolverkets referensmaterial och i Skolverkets material till rektorer.⁵⁷ Det kan också beskrivas som grundläggande lärarkunskap att inte göra övningar eller bedriva undervisning utan att beakta frågor om utvärdering, uppföljning och progression.

Rent generellt hanteras frågor om utvärdering, uppföljning och progression i ringa omfattning. Sex av böckerna tar upp detta någorlunda utförligt, nämligen *Röda Tråden*, *I normens öga*, *Var går gränsen*, *Sexatlas* och *Jämos handbok. Bryt!* tar kortfattat upp utvärdering. I *Vi – en metodbok om samlevnad* skriver författaren om vikten av utvärdering med ett självkritiskt perspektiv. De upptäckte när de skulle utvärdera att de inte formulerat utvärderingsbara mål och följaktligen blev utvärdering svår att genomföra.

Kondomboken, *Någonstans går gränsen* och *Snacka om jämställdhet* tar inte upp dessa aspekter alls. *Grus och glitter*, *Bella. Grus och glitter 2*, *NORMAL*, *eller* och *Ta chansen* tar inte heller upp detta, men här bör man komma ihåg att dessa inte är producerade för skolan. I dessa böcker beskrivs arbetet med barn/ungdomsgrupper i ett slags studiecirkelkoncept, där man kan skönja en form av progression från första till sista träffen. Detta kan beskrivas som en slags kortsiktig progression.

Däremot tar ett antal av böckerna upp planering, förarbete samt vikten av att utgå från elevernas frågor och erfarenheter, både sådana böcker som dessutom behandlar utvärdering, uppföljning och progression, och sådana som inte gör det. *Sex och sänt* innehåller inte heller någonting om dessa aspekter, vilket sannolikt beror på att det är en bok som är riktad till eleverna.

⁵⁶ Skolverket, ”Kriterier på en god sex- och samlevnadsundervisning,” www.skolverket.se.

⁵⁷ Centerwall, 2000., 125. Agneta Nilsson, Birgitta Sandström och Monica Johansson, ”*Min uppgift är att knyta ihop det*”: om kvalitetsgranskningen av tre områden: mobbning och annan kränkande behandling, undervisningen om sexualitet och samlevnad samt tobak, alkohol och narkotika (Stockholm: Skolverket: Liber distribution, 2001).

Ämnesintegrering

- Behandlas ämnesintegration, alltså hur man bedriver undervisning om sexualitet och samlevnad inom olika ämnen? Behandlas ämnesövergripande undervisning, alltså hur undervisning om sexualitet och samlevnad samordnas mellan olika ämnen?

Denna fråga utgår från att ämnets karaktär dels gör det lämpligt för ämnesövergripande temaarbeten, dels för integrering i många ämnen, då exempelvis aspekter av kön kan belysas och behandlas. Ämnet har en position som i huvudsak ligger utanför kursplaner, vilket gör att det finns en risk att det "försvinner".⁵⁸ I läroplaner och i Skolverkets direktiv förordas dessutom ämnesövergripande och ämnesintegrerade arbetssätt.⁵⁹

När det gäller denna aspekt, kan jag placera böckerna i tre grupper, en grupp som inte alls tar upp något om ämnesintegrering eller ämnesövergripande undervisning, en grupp som delvis gör det, genom att ge exempel eller nämna det och slutligen en grupp som behandlar detta mer grundligt. De böcker som inte alls tar upp det är bland annat sådana som inte är producerade för skolan. *Sex och sånt* hamnar för sig, eftersom den är avsedd som komplement till andra läroböcker och riktar sig direkt till eleven.

I den första gruppen återfinns *Bryt!, Någonstans går gränsen, Grus och glitter, Bella. Grus och glitter 2, NORMal, eller?, Fråga Chans, Snacka om jämställdhet, Steget, Love Boogie* och *Var sitter känslorna?*. I den andra gruppen finns sex böcker. I dem ges antingen exempel från undervisning som är ämnesintegrerad eller också finns ett tämligen kort stycke där ämnesintegrering och/eller ämnesövergripande arbete förordas. Dessa böcker är *Kondomboken, Jag visste när jag var tio, Ta Chansen, Kropp och sexualitet, Stärk och utveckla eleven* och *Jämos handbok*.

I den tredje gruppen finns de böcker som behandlar ämnesintegration och ämnesövergripande aspekter på undervisningen i sexualitet och samlevnad på ett utförligt sätt. Det är *Vi – en metodbok om samlevnad, I normens öga, Var går gränsen?, Sexatlas* och *Röda Tråden*. Här finns allt från tydliga kopplingar till styrdokument till konkreta exempel och förslag på ämnesövergripande temaarbeten samt lektionsförslag inom olika ämnen.

⁵⁸ Agneta Nilsson, red., *Hela livet: 50 år med sex- och samlevnadsundervisning* (Stockholm: Myndigheten för skolutveckling: Liber distribution, 2005).207-215.

⁵⁹ Utbildningsdepartementet, *Lpo 94.*, Centerwall, 2000.124.

Lärarens kompetens

- Vilken syn framträder på lärares kompetens, d v s vad menar man att lära-
ren bör/behöver kunna?

Frågan om lärares kompetens är komplicerad. Å ena sidan kan utgångspunkten vara att lärare har en grundkompetens vad gäller undervisning och lärande och därmed behövs inte några särskilda instruktioner. Å andra sidan kan man hävda att läraryrkets komplexitet kräver ständig fortbildning, och det är orimligt att anta att lärare ”kan allt”. Jag menar att det är rimligt att ta sin utgångspunkt i en slags mittenposition genom att utgå från att lärare har en pedagogisk grundkompetens, samtidigt som fortbildning och kompetensutveckling är nödvändiga just på grund av läraryrkets komplexitet. Dessutom sker ständigt förändringar i form av nya vetenskapliga rön, nya metoder, revideringar av styrdokument med mera, vilket lärare har att förhålla sig till. Därmed blir det intressant att granska vilken syn på lärarens kompetens som framträder i metodböckerna. När det handlar om undervisning i sexualitet och samlevnad, framstår det som centralt att ha kunskap om bland annat genusteori. Inga Wernersson skriver inför introduktionen av den senaste lärarutbildningen om att alla har föreställningar om kön och vana att hantera könsstrukturen i samhället. Detta räcker emellertid inte för pedagoger inom skolan. En lärare behöver en annan sorts kunskap än vardagskunskapen för att kunna distansera sig till det invanda och därigenom analysera, förstå och bidra till elevernas utveckling.⁶⁰

Alla böcker utom *Sex och sånt*, som ju är en lärobok och inte en metodbok, har någon form av instruktion eller uppmaning till den som ska genomföra metoderna och/eller undervisa. Den mest förekommande uppmaningen är att reflektera över sina föreställningar om kön, sexualiteter, jämställdhet etc. Ordvalet varierar, det talas om självreflektion, att tänka efter vad man tycker, synliggöra sina fördomar, men innebörden är densamma. Det finns i några av böckerna förslag på att först ägna sig åt självreflektion och därefter reflektera tillsammans med sina kollegor. De böcker som har någon form av uppmaning om självreflektion är *Någonstans går gränsen*, *Vi – en metodbok om samlevnad*, *NORMAL*, *eller?*, *Fråga Chans*, *Röda Tråden*, *I normens öga*, *Var går gränsen*, *Kropp och sexualitet*, *Snacka om jämställdhet*, *Sexatlas*, *Love Boggie* och *Jämos handbok*.

Ett annat sätt att hantera lärarens/ledarens kompetens är att ge instruktioner till övningarna på ett mer övergripande och allmängiltigt sätt. Det handlar alltså inte om att ge detaljerade instruktioner till varje övning, utan

⁶⁰ Lärarutbildningskommittén, *Att lära och leda: en lärarutbildning för samverkan och utveckling: Lärarutbildningskommitténs slutbetänkande*, Statens offentliga utredningar, 1999:63 (Stockholm: Fakta info direkt, 1999).449-472.

att beskriva ett förhållningssätt som läraren/ledaren. Det kan exempelvis finnas rubriker av typen ”att tänka på”, och handla om hur man bör, kan eller ska fördela ordet, bemöta åsikter eller handskas med provocerande uttalanden från elever. Dessa instruktioner kan framställas som förslag, men också som normativa instruktioner av typen ”gör så här”. I *Bryt!, Jag visste när jag var tio* och *Stärk och utveckla eleven* är instruktionerna huvudsakligen framställda som förslag, medans de i *Grus och glitter, Bella. Grus och glitter 2, Ta chansen* och *Steget* mer har formen av recept på hur man ska göra.

Några böcker skriver om kompetensutveckling i form av kurser, externa experter och litteraturstudier. I en del böcker står det om vikten av att först inventera vilken kompetens som finns på skolan och vilken kompetens som saknas. *Kondomboken, Röda Tråden, I normens öga, Var sitter känslorna?, Jämos handbok* och *Sexatlas* tar upp detta. I *Sexatlas* skrivs utförligt om detta, med förslag på hur en inventering kan gå till, vilket kan förklaras av bokens karaktär som ”vägvisare för att planera och genomföra sex- och samlevnadsundervisning”. I ett par böcker nämns ytterligare några saker, som kan hänföras till lärares kompetens, i *NORMal, eller?* föreslår författarna att ledaren ska göra en omvärldsanalys och i *Steget* menar författarna att ledaren själv ska delta i de övningar man har för avsikt att göra med eleverna.

Sammanfattning

Avsikten med denna rapport har varit att ge en bild av några av de metodböcker som används inom undervisning i sexualitet och samlevnad. Två böcker faller egentligen utanför definitionen, nämligen *Sex och sånt*, som är ett läromedel för elever och *Sexatlas*, som är en handbok för lärares planering. De har ändå tagits med, eftersom lärare uppgett att de används. Om de övriga böckerna kan sägas att de håller varierande kvalitet, men att alla naturligtvis kan användas utifrån varje lärares pedagogiska grundkompetens. I bilagan *Sammanfattning av granskningen* finns en kort sammanfattning av varje bok, för att ge en överblick över de enskilda böckernas kvalitet.

Avslutningsvis

Som jag skrev i inledningen, så är ingen granskning, utvärdering eller värdering objektiv. I denna granskning har utgångspunkten varit några frågeställningar som bedömts som centrala både för metodmaterial i allmänhet och för undervisning i sexualitet och samlevnad i synnerhet. Frågorna kan användas för att granska metodböcker, som inte ingår i denna rapport, men det finns naturligtvis andra aspekter att beakta och andra frågor att ställa. Min tillit till lärares kompetens är stor, liksom min uppfattning om lärares intresse för att öka sin kompetens på olika sätt. Jag hoppas att denna granskning bidrar till detta.

Umeå 2009-06-08

Maria Wester

Litteraturlista

- Alexandersson, Mikael. "Utvärdering som en analytisk kunskapsprocess." I *Värdera och utvärdera*, redaktör Christina Thors Hugosson, 108-15. Stockholm: Lärarförbundets förlag, 2003.
- Alexandersson, Mikael. "Utvärderingens innehåll speglar maktförhållanden." I *Värdera och utvärdera*, redaktör Christina Thors Hugosson, 12-19. Stockholm: Lärarförbundets förlag, 2003.
- Arfwedson, Gerd B och Gerhard Arfwedson. *Normer och mål i skola och undervisning: några perspektiv hämtade från tysk didaktik*. Stockholm: HLS, 1995.
- Auno, Ulrika och Kerstin Brandelius-Johansson. *Stärk och utveckla eleven!: självbild och självförtroende som grund för kunskapsutveckling och jämställdhet*. Stockholm: Natur och kultur, 2002.
- Brade, Lovise. *I normens öga: metoder för en normbrytande undervisning*. Stockholm: Friends, 2008.
- Burr, Vivien. *Social constructionism*. London: Routledge, 2003.
- Byréus-Hagen, Katrin. *Grus och glitter: ett material för dig som vill arbeta med tjejgrupper*. Stockholm: KSAN, 1996.
- Byréus-Hagen, Katrin. *Steg 2: ett arbetsmaterial om hälsa, samlevnad och droger*. Stockholm: Folkhälsoinstitutet, 1998.
- Byréus, Katrin. *Bella: grus och glitter 2: för tjejgrupper*. Stockholm: KSAN, 2001.
- Byréus, Katrin och Kjell Snickars. *Ta chansen! Livskunskap för killar*. Malmö: Gleerups, 2007.
- Centerwall, Erik. *Fråga chans: sex och samlevnad för 10-13-åringar*. Stockholm: Lafa - Landstinget förebygger AIDS, Stockholms läns landsting, 2005.
- Centerwall, Erik. *"Kärlek känns! förstår du": samtal om sexualitet och samlevnad i skolan: ett referensmaterial från Skolverket*. 2. uppl. / ed. Stockholm: Statens skolverk: Liber distribution, 2000.
- Dahlgren, Hans. *Mål och medel: undervisa i grundskolan enligt Lpo 94*. Solna: Eke-lund, 1995.
- Dewey, John. *Experience and education*. New York: Simon & Schuster, 1997.
- Dewey, John. *Individ, skola och samhälle: utbildningsfilosofiska texter*. Stockholm: Natur och kultur, 2004.
- Edemo, Gunilla och Joakim Rindå. *Någonstans går gränsen: en lärarhandledning om kön, sexualitet och normer i unga människors liv*. Stockholm: RFSL, 2004.
- Fransson, Victoria, Bengt Grandelius och Hans Olsson. *Love boogie: handledning till filmen*. Stockholm: Barnens rätt i samhället (BRIS): Rädda barnen, 2001.
- Fridh, Christian, Magnus Sjögren och Peter Söderström. *NORMal, eller? Vägledning: ledarmaterial för att sätta killar i rörelse*. Umeå: Röda korsets ungdomsförbund, 2003.

- Janouch, Katerina. *Sex & sånt*. Stockholm: Natur och kultur, 2006.
- Kjellberg, Karin. *Snacka om jämställdhet!* Stockholm: Rädda barnen, 2005.
- Knöfel Magnusson, Anna, Hans Olsson och Karin Nilsson. *Jag visste när jag var tio: en handledning för att stödja homosexuella, bisexuella och transpersoner i skolan*. Stockholm: Riksförbundet för sexuell upplysning (RFSU), 2007.
- Landstinget förebygger AIDS. *Röda tråden: metodhandbok i sexualitet & samlevnad*. [Ny, uppdaterad utg.] ed. Stockholm: Landstinget förebygger AIDS (LAFA), Centrum för sexualitet och hälsa, Stockholms läns landsting, 2006.
- Leveau, Linda och Johan Sundell. *Vi - en metodbok om samlevnad*. Malmö: Malmö stad, 2004.
- Lindell, Björn och Veikko Hartikainen. *Var går gränsen? Värdegrunden i praktiken: handbok*. Uppsala: Uppsala fortbildning, 2001.
- Lindström, Gunnar och Lars Åke Pennlert. *Undervisning i teori och praktik: en introduktion i didaktik*. Umeå: Fundo, 2006.
- Läraryrskommittén. *Att lära och leda: en lärarutbildning för samverkan och utveckling: Läraryrskommitténs slutbetänkande*, Statens offentliga utredningar, 1999:63. Stockholm: Fakta info direkt, 1999.
- Nationella kvalitetsgranskningar 1999: skolors arbete mot mobbning och annan kränkande behandling: sex- och samlevnadsundervisningen: undervisningen om tobak, alkohol och andra droger. Skolverkets rapport, 180. Stockholm: Statens skolverk: Liber distribution, 2000.
- Nikell, Eva och Lena Sievers. *JämOs handbok mot könsmobbning i skolan*. Stockholm: Jämställdhetsombudsmannen (JämO), 2000.
- Nilsson, Agneta, red. *Hela livet: 50 år med sex- och samlevnadsundervisning*. Stockholm: Myndigheten för skolutveckling: Liber distribution, 2005.
- Nilsson, Agneta. "På jakt efter kvalitet." I *Hela livet: 50 år med sex- och samlevnadsundervisning*, redaktör Agneta Nilsson. Stockholm: Myndigheten för skolutveckling, 2005.
- Nilsson, Agneta, Birgitta Sandström och Monica Johansson. *"Min uppgift är att knyta ihop det": om kvalitetsgranskningen av tre områden: mobbning och annan kränkande behandling, undervisningen om sexualitet och samlevnad samt tobak, alkohol och narkotika*. Stockholm: Skolverket: Liber distribution, 2001.
- Nilsson, Agneta, Birgitta Sandström och Monica Johansson. *"Min uppgift är att knyta ihop det": om kvalitetsgranskningen av tre områden: mobbning och annan kränkande behandling, undervisningen om sexualitet och samlevnad samt tobak, alkohol och narkotika*. Stockholm: Skolverket: Liber distribution, 2001.
- Nordberg, Stefan och Joakim Rindå. *Bryt! ett metodmaterial om normer i allmänhet och heteronormen i synnerhet*. Stockholm: Forum för levande historia: RFSU Ungdom, 2006.

- Olsson, Hans. *Sexatlas för skolan: vägvisare för att planera och genomföra sex- och samlevnadsundervisningen i grundskolan och gymnasiet*. Stockholm: Riksförbundet för sexuell upplysning (RFSU), 2003.
- Olsson, Hans och Ulla Lagergren. *Följ tråden!: en studie av handboken Röda trådens användning och funktion i sex- och samlevnadsarbetet*, Lafa FoU, 2001:2. Stockholm: Landstinget förebygger aids, Stockholms läns landsting, 2001.
- ”Remissvar: Slutbetänkande av utredningen Ungdomar, stress och psykisk ohälsa - analyser och förslag till åtgärder.” Myndigheten för skolutveckling, 2007.
- RFSU. *Kondomboken*: Riksförbundet för sexuell upplysning, 2007.
- Rönblom, Malin. ”Om att förändra män... Utvärdering av projektet NORMal, eller?” www.sensus.se/normal.
- SFS. *Skollag* Stockholm Utbildningsdepartementet 1985:1100.
- Shepard, Lorrie A. ”Utvärdering som en källa till insikt och hjälp.” I *Värdera och utvärdera*, redaktör Christina Thors Hugosson, 84-94. Stockholm: Läraförbundets förlag, 2003.
- Silfverstolpe, Magnus. *Kropp & sexualitet: fakta och metoder för lärare som undervisar i svenska som andraspråk*. Stockholm: Lafa - Landstinget förebygger AIDS, Stockholms läns landsting, 2006.
- Skolverket. ”Kriterier på en god sex- och samlevnadsundervisning.” www.skolverket.se.
- Thelin, Carolina. *Var sitter känslorna?: sex och samlevnad för gymnasiesärskolan*. Malmö: Malmö stad, 2008.
- Trygg och säker sexualitet och en god reproduktiv hälsa, kunskapsunderlag till folkhälso-politisk rapport 2005: målområde 8*. Statens folkhälsoinstitut, 2005:57. Stockholm: Statens folkhälsoinstitut, 2005.
- Utbildningsdepartementet. *Läroplaner för det obligatoriska skolväsendet och de frivilliga skolformerna: Lpo 94, Lpf 94*. Stockholm: Fritzes, 2006.
- Wester, Maria. ”Hålla ordning, men inte överordning”: köns- och maktperspektiv på uppförandenormer i svenska klassrumskulturer, Doktorsavhandlingar i pedagogiskt arbete, 22. Umeå: Univ., 2008.

Bilagor

Sammanfattning av granskningen

Titel	Teoretiskt perspektiv	Litt-lista	Hantering av heteronormativitet	Hantering av jämställdhet	Syfte och mål med övningar	Åldersangivelse	Utvärdering, uppföljning, progression	Ämnes-integrering/övergripande	Lärarens kompetens	Producerad för:
Bella. Grus och glitter 2	otydligt	ja	heteronormativ	motsägelsefullt	ibland	tonåringar, flickor	-	-	"recept"	studiecirkel
Bryt! Ett metodmaterial om normer i allmänhet och heteronormen i synnerhet	-	ja	anti-heteronormativitet bokens fokus	jämställdhetsperspektiv finns	ja	ungdomar	behandlar utvärdering	-	instruktioner	ungdomsorg.
Fråga Chans	otydligt	ja	otydlig	motsägelsefullt	ibland	10-13 år	-	-	reflektion	skolan
Grus och glitter	otydligt	nej	heteronormativ	motsägelsefullt	ibland	tonåringar, flickor	-	-	"recept"	studiecirkel
Handledning till filmen Love Boogie	-	ja	otydlig	motsägelsefullt	ibland	år 7 - 9	-	-	reflektion	skolan
I normens öga	genus	ja	anti-heteronormativitet bokens fokus	tydligt jämställdhetsperspektiv	ja	gr senare år och gymn	Behandlas	behandlas utförligt	reflektion, kompetensutveckling	skolan
Jag visste när jag var tio	-	ja	ja, bokens fokus	jämställdhetsperspektiv finns	allmänt utifrån bokens syfte	grundskola och gymn	-	behandlas kortfattat	instruktioner	skolan
Jämos handbok mot könsmobbing i skolan	genus	ja	otydlig	tydligt jämställdhetsperspektiv	ja	alla åldrar	Behandlas	behandlas kortfattat	reflektion, kompetensutveckling	skolan
Kondomboken	-	ja	icke heteronormativ	jämställdhetsperspektiv finns	allmänt utifrån bokens syfte	år 5 och uppåt	-	behandlas kortfattat	kompetensutveckling	skolan
Kropp och sexualitet	genus		icke heteronormativ	jämställdhetsperspektiv finns	ibland	svenska som andra språk i gy samt SFI	-	behandlas kortfattat	reflektion	skolan
NORMal, eller?	genus	ja	icke heteronormativ	tydligt jämställdhetsperspektiv	ja	tonåringar, pojkar	-	-	reflektion, omvärlds-analys	ungdomsgrupp
Någonstans går gränsen	otydligt	ja	icke heteronormativ	tydligt jämställdhetsperspektiv	ja	barn och ungdomar	-	-	reflektion	skolan
Röda Tråden	genus	ja	icke heteronormativ	jämställdhetsperspektiv finns	ja	13-19 år	Behandlas	behandlas utförligt	reflektion, kompetensutveckling	skolan
Sex och sänt	-	nej	icke heteronormativ	jämställdhetsperspektiv finns	-	år 7-9	-	-	-	elevbok, skolan
Sexatlas för skolan	otydligt	ja	icke heteronormativ	jämställdhetsperspektiv finns	om syfte och mål	för lärare	Behandlas	behandlas utförligt	reflektion, kompetensutveckling	planeringsunderlag för lärare
Snacka om jämställdhet	genus	ja	icke heteronormativ	tydligt jämställdhetsperspektiv	ibland	år 7-9, år 1-3 gymn	-	-	reflektion	skolan
Steget	otydligt	ja	-	saknas	ja	10-13 år	-	-	"recept" och prova övn.	skolan
Stärk och utveckla eleven	-	ja	heteronormativ	saknas	ibland	år 6-9	-	behandlas kortfattat	instruktioner	skolan
Ta chansen! Livskunskap för killar	otydligt	ja	heteronormativ	motsägelsefullt	ibland	tonåringar, pojkar	-	behandlas kortfattat	"recept"	studiecirkel
Var går gränsen?	genus	ja	otydlig	jämställdhetsperspektiv finns	ibland	år 7-9, år 1-3 gymn	Behandlas	behandlas utförligt	reflektion	skolan
Var sitter känslorna?	-	ja	heteronormativ	jämställdhetsperspektiv finns	ibland	gymnasiesärskolan	-	-	kompetensutveckling	skolan
Vi – en metodbok om samlevnad	-	ja	icke heteronormativ	jämställdhetsperspektiv finns	ibland	behandlar utvärdering	-	behandlas utförligt	reflektion	skolan

Omslagsillustration: Monica Johansson
Grafisk produktion: AB Typoform

Skolverket

www.skolverket.se